

ПРЕВОДЪТ – ПРОЦЕС НА ТРАНСКОДИРАНЕ

Ирена Кръстева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията анализира критично някои аспекти на семиотично-трансформационния модел на превода. Първата част проблематизира машинния превод, а втората представя залозите на науката за превода, така както я разбира българският семиотик Александър Людсканов.

Keywords: machine translation, science of translation, semiotics, transcoding

Изхождайки от предпоставката, че „всяка информация, независимо от своето съдържание, съществува само във формата на някакъв *език* или *код*“ (Lyudskanov, 1969), Александър Людсканов дефинира превода като „процес на комуникация между две семиотични системи“, чието функциониране „може да се представи като механизъм за кодиране и декодиране“ (Nikolova, 2005). Отбелязвайки неоснователната резервираност на голяма част от преводачите към изследванията върху превода, той изтъква необходимостта от обвързване на теорията на превода с практиката. Опровергавайки традиционното разделение на художествения и специализирания превод, той се опитва да помири обичайно противопоставяните *лингвистичен* и *литературен* подход към превода и да изведе универсалните принципи на феномена с цел утвърждаването на теорията на превода като наука.

Машинен превод

Предложеният от Людсканов семиотично-трансформационен модел намира приложение в машинния превод. Идеята за свързване на електрониката и превода възниква в годините на „студената война“. Началото на машинния превод е положено през 1954 г. от съвместно проведено от лингвисти от Джорджтаунския университет във Вашингтон и инженери от ИВМ експеримент за превод на 49 изречения от руски на английски език. Този първи опит за кодиране на естествените езици е осъществен за нуждите на Комисията за атомна енергия на САЩ. Ето две от преведените изречения¹⁾.

Изходен текст – руски език	Машинен превод – английски език	Превод на изходния текст	Превод на машинния превод
1. Качество угля определяется калорийностью.	The quality of coal is determined by calory content.	Качеството на въглищата се определя от калоричността.	Качеството на въглищата се определя от калорийното съдържание.
2. Международное понимание является важным фактором в решении политических вопросов.	International understanding constitutes an import factor in decision of political questions.	Международното разбирателство е важен фактор в решаването на политическите въпроси.	Международното разбирателство представлява фактор за вноса в решаването на политическите въпроси.

Първите системи за автоматичен превод се създават за определени двойки езици, а многоезичните програми се появяват значително по-късно. През 1963 – 1964 г. унгарският компютърен лингвист Петер Тома разработва системата *SYSTRAN*. Този софтуер се усъвършенства за няколко двойки езици: английски – немски (1968); английски – руски (1969); английски – френски (1974), и се внедрява в НАСА и мощни корпорации като *General Motors* и *Xerox*. Експерименталното му използване от Генерална дирекция XIII на Европейската комисия започва през 1976 г. През 1986 г. Тома продава правата върху *SYSTRAN* на френската група „Гашо“, която го разпространява в целия свят. Собственост на корейската CSLi от 2014 г., *SYSTRAN* предлага понастоящем над 130 двойки езици, като непрекъснатото разработва нови конфигурации. С него работят мултинационалните компании *Airbus*, *Barclays*, *Cisco*, системите за национална сигурност, като Американския департамент за отбрана и Френското министерство на отбраната, големите преводачески агенции по света, онлайн преводачът *Babel Fish*.

Същинското развитие на машинния превод в страните от Източния блок започва през 60-те години на XX век с намерението да се противопостави конкурентоспособен продукт на разработваните на Запад системи, и най-вече *SYSTRAN*. Един от пионерите в тази област е Александър Людсканов. През 1964 г. Людсканов създава в Математическия институт към БАН специализирана група за машинен превод от руски на български език. Това е първият екип, който се занимава с компютърна лингвистика и семиотика в България. На пръв поглед, парадоксално – споделя неговата сътрудничка Елена Паскалева – „причината тези изследвания да започнат в точните науки и изчислителната техника, а не в лингвистиката, е главно идеологическа. Докато математиките отрано са се запознавали с формалните езици и граматика на Ноам Чомски, при езиковедите същият е дамгосван като буржоазен идеолог“ (Paskaleva, 2013).

В рамките на експеримента електронноизчислителната машина *Минск-2* превежда една страница от руски на български език. В дългосрочен план усилията на софийската група са насочени към разработване на програма за извличане на информация от тълковните речници с оглед създаване на двуезични бази данни. „Първоначалната утопична идея за машинния превод е, че той е осъществим на универсално смислово равнище, ако за всеки език имаме компютърен модел на прехода от текста до смисъла и обратно (анализ и синтез). Тази утопия се сблъсква с реалната трудност, дори невъзможност, на този пълен преход [...]. Този подход, основан на знанието, днес е допълнен от подхода, основан на данните. Той се използва в т.нар. статистически машинен превод, който борави с получени от статистическата обработка на големи обеми текстове двуезични съответствия от различни езикови равнища“ (Paskaleva, 2013).

Основните трудности на машинния превод са именно езикови, а не технически. Машината изпълнява помощна функция в процеса на превеждане – тя подпомага преводача, като извършва „черната работа“. Използвайки тази лексикална и граматическа информация, преводачът трябва да подбере най-подходящите за съответния случай значения и да оформи окончателната версия на превода, като вземе предвид контекста и общия смисъл на съобщението (Людсканов, 1980: 38). Това поражда съществени езикови проблеми. Първият от тях е по-богатото лексикално съдържание и граматическа вариативност на реалните текстове в сравнение с описаните в учебниците. Вторият е свързан с употребата на символи – числа и букви – в различните контексти. Третият – с хомографиите (например английската дума *light* може да бъде съществително – *a bright light* [ярка светлина], глагол – *to light a cigarette* [запалвам цигара], или прилагателно – *a light weighth* [ниско тегло]). Четвъртият – с пунктуацията. Петият – с форматирането (Loffler-Laurian, 1996).

Друга група проблеми са свързани с типологията на грешките, а именно неправилното превеждане на термини, съкращения, собствени имена, предлози, членни форми, местоимения, глаголни времена, залози, безлични форми, модалности, отрицание, словоред. Грешките могат да бъдат сведени до два основни типа: граматически и семантични. Нека разгледаме следния пример:

Изходен език (фр.)	C'est un joli éventail espagnol.	Това е красиво испанско ветрило.
Altavista Translator (англ.)	This is a nice Spanish range.	Това е хубаво испански диапазон.
Google Translate (англ.)	This is a nice range Spanish.	Това е хубава гама Испански.
Altavista Translator (итал.)	Si tratta di una bella gamma di spagnolo.	Става дума за хубава гама испански.
Google Translate (итал.)	Si tratta di una gamma bella spagnola.	Става дума за гама хубава испанска.

Допуснатите грешки са както граматически (словоред, съгласуване на съществителното и прилагателното по род), така и семантични (думата *ветрило* е преведена като *гама, диапазон*). Те, естествено, подлежат на отстраняване при редактирането. А техният анализ помага за усъвършенстването на програмата и за „нормализиране“ на езика на нейните продукти.

Разбира се, не липсват и икономически и технически проблеми: висока цена, възможни интерференции с други софтуерни продукти, необходимост от придобиване на умения за работа с програмата и пр. И докато машинният превод на технически текстове е работеща реалност, той все още изглежда неприложим към хуманитарни текстове, към художествени текстове с богата интертекстуалност, метафоричност, многозначност, към игрите на думи и фразеологията, тъй като машината не притежава рефлексивна способност. Възможност за разрешаване на проблема с двусмислието и полисемията е настройването на програмата така, че да разпознава не само морфо-синтактичната структура, но и контекстуалната семантика на думите в превеждания текст. Това се отнася и до затрудненията при различния светоглед на изходната и целевата култура.

Машинният превод има и безспорни предимства: едновременно превеждане на няколко езика, намаляване разходите за заплащане на труда на преводачите поради редуцирането на техния брой, увеличаване на бързината на услугата, спестяване на усилията и досадата от превеждането на не особено интересни текстове. Усъвършенстването на новите софтуери за машинен превод, които съчетават традиционно използваните лингвистични алгоритми със „статистическите съвпадения“, неминуемо ще продължи да развива и да разширява неговия обхват и приложение поради две основни характеристики на програмите: „Колкото повече се използва, толкова повече се усъвършенстват. [...] Колкото по-често се появяват онлайн („в облак“ или бази данни...), толкова по-достъпни и използвани стават за широк кръг потребители“ (Рум, 2013).

Това се отразява, естествено, и на изискванията към преводача. Тъй като някои от манипулациите предполагат по-скоро техническа компетентност и експертност в съответната област, отколкото знание на чуждия език и преводачески умения, функциите на преводача се свеждат до редактирането на машинния превод. Така той се превръща в коректор или в своеобразен „технически комуникатор“ според определението на Антъни Пим. Машинният превод не предполага „изкуството“ на преводача. Неговото оценяване изключва използването при художествения превод критерии, като красив изказ, богат език, избягване на повторенията, търсене на естетическия ефект. Акцентът се поставя върху разбираемостта и адекватността на целевия текст, а основният критерий за качеството му остава точното пренасяне на инвариантна информация и нейната достъпност.

Залози на науката за превода

Людсканов отнася голяма част от изведените от многогодишните си занимания с машинен превод заключения към човешкия превод, тъй като е убеден, че техните характеристики не се противопоставят, а допълват. Взаимодействието им утвърждава единния научен подход към процеса на превеждане, обуславя съществуването на науката за превода и определя тенденциите в нейното развитие.

Обособяването на науката за превода като самостоятелна дисциплина се налага поради това, че лингвистиката, която се занимава с проблемите на превода дотогава, пренебрегва някои съществени проявления на феномена: „превода като семиотичен механизъм на рецептивно произвеждане на текстове (пренаписващия прочит като превод); превода като средство за развитие на семиосферата, която, както внушава Лотман, влияе върху границите между две култури [...]; превода като пренос между кодове (междусемиотичния превод на Якобсон); превода като интертекстуално отношение в системата на взаимните културни влияния (интертекстуален превод); превода като тотален феномен, включващ и текстовете, които придружават този тип текст“ (Osimo, 2008a: 29 – 30).

Людсканов свързва семиотичното изучаване на преводния процес, чието цел е изработването на алгоритми за неговото автоматизиране, с когнитивистиката. Междуетиковият превод минава през три фази: *анализ*, *трансформация* и *синтез*. За да се преведе дадено езиково съобщение, то трябва да бъде разбрано. Разбирането предполага анализа на съобщението, т.е. декодирането на неговия смисъл, стилистични и емоционални особености. В тази фаза преводачът избира едно от няколко възможни значения на всеки от елементите на изходния текст. Изборът му е обусловен от неговата компетентност в съответната област и цели предаването на „инвариантна информация“. Следва опосредстващата междусемиотична фаза, при която преводачът осъществява редица трансформации от „вербалния“ код на изходния език в „менталния“ код на своята памет. Във фазата на синтеза преводачът кодира запаметената информация на целевия език, като отново избира между различните възможности, които той предоставя. Людсканов обръща специално внимание на това, че в процеса на превеждане от един естествен език на друг опосредстващият език, който се използва като референтна система при декодирането (анализа), съвпада с опосредстващия език, който се използва при кодирането (синтеза) (Lyudskanov, 1980). С други думи, процесът на превеждане задължително минава през семиотично опосредстване от когнитивно естество.

„Преводът предполага две равностойни съобщения в два различни кода. Еквивалентността в различието е ключовият проблем на езиковата дейност

и основният обект на лингвистиката. Като всеки получател на словесни съобщения, лингвистът тълкува тези съобщения. Нито един езиков факт не може да се интерпретира от науката за езика без превод на знаците, които го съставят, в други знаци, принадлежащи на същата или на друга система“ (Jakobson, 1995). Роман Якобсон схваща „еквивалентността в различието“ едновременно като обект на лингвистиката и като „разширена преводимост“.

Александър Людсканов споделя Якобсоновото разбиране за „разширения превод“, който онагледява с излизания извън строго езиковото поле пример за запечатаните в човешката памет следи на видяния някога паметник на Шипка. Якобсон е убеден, че макар и да не съществува пълна еквивалентност на лексикално равнище, всеки „когнитивен опит“ е преводим, тъй като преводимостта произтича от рефлексивността на езика. И тъй като всеки познавателен опит – смятат и Якобсон, и Людсканов – може да бъде преведен, запаметяването в качеството си на познавателен опит е своеобразен процес на превеждане. Съхранените „следи в паметта представляват отражение, записано на „езика“, на кода на паметта. Но тъй като това записване предполага декодиране и кодиране, които, както вече видяхме, представляват преобразувания на съответни знаци със запазване на инвариантна информация, не представлява ли процесът на запомнянето (както и на „извличането“ на спомена) процес на превод и не съществува ли в главата на човека един „естествен“ преводач, много „по-адекватен“ и „точен“ и „качествен“ от всички други?“ (Lyudskanov, 1980).

Понятието „необходима преводна информация“, т.е. цялата информация за даден езиков израз, която преводачът следва да притежава, за да може да го преведе, е друг теоретичен принос на Людсканов. Откъде се извлича тази информация? На първо място, от запечатаните в неговата памет езикови следи с помощта на *лингвистичния анализ*. На второ място, с *извънлингвистичния анализ* на епохата, контекста, стила, естетиката на автора на превежданата творба. И в двата случая става въпрос за семиотичен анализ. С други думи, преводът предполага редица междусемиотични трансформации между словесни и несловесни кодове. „Необходимата преводна информация“ за осъществяване на процеса се определя от опосредствания език, „който се намира в паметта на преводача (или е материализиран във вид на речници, пособия, правила, книги и пр.). Този L_1^{int} [език-посредник] включва освен L_1^N [естествен език], първо, L_1^N в системата на който се разгръщат значенията на езиковите компоненти на входното съобщение (за преводач това е обикновено езикът на превода), и определени данни за действителността, кодирани както с второсигнални, така и с първосигнални средства. [...] Необходимостта от лингвистичния и извънлингвистичния анализ произтича от самата същност на L^N и на превода между тях“ (Lyudskanov, 1980). Това означава, че междусе-

миотичният превод участва в междуезиковия превод – във фазата на анализа изходният езиков код се превежда на менталния код, а във фазата на синтеза менталният код се превежда на целевия езиков код. Опосредстващият език следователно е „езикът на паметта“. Процесът на превеждане преобразува „най-напред думите в „меми“, които впоследствие се преработват и превеждат в думи. [...] Людсканов, естествено, не е чел Пърс и неговата дефиниция за значението като превод“ (Osimo, 2008b). Ала схващанията на българския семиотик поразително се доближават до Пърсовите постановки: „Значението на един знак е неговият превод. Този разгръщаш, превеждащ знак по необходимост принадлежи на някаква семиотична система. Така той може да принадлежи на същия език – L_1^N (това срещаме в тълковните речници на един език), на езика, на който превеждаме – L_2^N (това срещаме в двуезичните преводни речници), или на някакъв трети език – L_3 “ (Lyudskanov, 1980).

Това дава основание науката за превода да бъде разглеждана като „отрасъл на семиотиката“, а нейният обект преводът – като „семиотичен процес на преобразуване“. Процесът, който обичайно се нарича превод, „е съвкупност от процеси на преобразуване (замяна) на знаците, от които се състои дадено съобщение, в знаци от друг код със запазване (дотолкова, доколкото това е възможно поради ентропията) на инвариантна спрямо дадена координатна система информация“ (Lyudskanov, 1980). Според Людскановото семиотично определение на превода предаването на съобщението предполага преобразуване на знаците от един код в знаците на друг код със запазване на носената от него информация. Казано накратко, науката за превода се утвърждава като „теория на семиотичните трансформации“ (Lyudskanov, 1980). Затова нейното място не е нито в лингвистиката, нито в литературата, а в семиотиката.

Положените от Людсканов усилия да изведе общите характеристики на художествения и техническия превод, да премахне традиционното противопоставяне на превода като литературна „творческа дейност“ и превода като лингвистична „нетворческа дейност“, да изработи „семиотична концепция за преводния процес“, са други приносни моменти. Предлагането на универсална дефиниция за всички видове превод и на единна наука за превода е новаторско за времето. Тази идея се осмисля и усвоява бавно и мъчително както от теоретичите, така и от практиците. И до днес в България все още се говори за „частни теории на превода“, разграничават се научната „лингвистична теория на превода“ и импресионистичната „литературна теория на превода“, а „общата теория на превода“ се смята за абстрактна и откъсната от практиката.

Характеризиращото семиотичния подход транскодиране стимулира знаковото богатство, но ограничава значенията. Транскодирането предполага на всяка единица от изходния текст да съответства определена единица

от целевия текст, а това е невъзможно поради многозначността на означаващите и тяхната зависимост от контекста и комуникативната ситуация. То прави всичко статично, измеримо, околичествимо. Затова и машинният превод се справя доста добре с простите преводни единици, съставени от еднозначни думи, но прави много грешки при полисемичните и метафоричните традуктеми.

БЕЛЕЖКИ

1. Цитирано по Людсканов, 1980: 40. Българският превод е мой – И.К.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Lyudskanov, A. (1969). Printsipat na funktsionalnite ekvivalenti – osnova na teoriyata i praktikata na prevoda (pp. 99 - 115). In: Georgiev, E. (Ed.). *Izkustvoto na prevoda*. Sofia: Narodna kultura. [Людсканов, А. (1969). Принципът на функционалните еквиваленти – основа на теорията и практиката на превода. (с. 99 –115). В: Емил Георгиев (съст.). *Изкуството на превода*. София: Народна култура].
- Lyudskanov, A. (1980). *Prevezhdat chovekat i mashinata*. Sofia: Narodna kultura. [Людсканов, А. (1980). *Превеждат човекът и машината*. София: Народна култура].
- Nikolova, I. (2005). *Tekstove v dvizhenie: problemi na prevoda i adaptatsiyata*. Sofia: Petko Venedikov. [Николова, И. (2005). *Текстове в движение: проблеми на превода и адаптацията*. София: Петко Венедиков].
- Paskaleva, E. (2013). Nachaloto na rodnata kompyutarna lingvistika. *Az Buki*, 35, 18 – 19. [Паскалева, Е. (2013). Началото на родната компютърна лингвистика. *Аз Буки*, 35, 18 – 19].
- Jakobson, R. (1995). On linguistic aspects of translation (1959). In: Venuti, Lawrence, (ed.). *The Translator's Invisibility. A history of translation*. London & New York: Routledge, 113 – 125.
- Loffler-Laurian, A.-Me. (1996). *La traduction automatique*. Lille: Presses Universitaires du Septentrion.
- Osimo, Bruno. (2008a). *Traduzione e qualità. La valutazione in ambito accademico e professionale*. Milano: Hoepli.
- Osimo, B. (2008b). Attualità di Aleksandar Ludskanov. In: Ljudskanov, Alexandre, *Un approccio semiotico alla traduzione*, tr.it. a cura di Bruno Osimo. Milano: Hoepli, VII – XIX.
- Pym, A. (2013). Translation skill-sets in a machine-translation age. *Meta: journal des traducteurs*, 58 (3), 487 – 503.

TRANSLATION: A PROCESS OF TRANSCODING

Abstract. The article analyzes some aspects of the semiotic-transformative model of translation. The first part problematizes machine translation. The second part presents the stakes of the science of translation, as it is understood by the bulgarian semiotician Alexander Lyudskanov.

✉ **Irena Kristeva, Assoc. Prof., DSc.**
Department of Romance Studies
Faculty of Classical and Modern Philology
University of Sofia
15, Tsar Osvoboditel Blvd.
E-mail: irenakristeva@hotmail.com